

Beata Kędzia-Klebeko

(University of Szczecin, Poland)

<https://orcid.org/0000-0001-7839-3279>

e-mail: beata.klebeko@usz.edu.pl

Lokalna pamięć o wielkiej historii. Śladami polsko-francuskich relacji na Pomorzu Zachodnim, na przykładzie miasta Szczecina

*The Local Memory of the Great History. Following the Polish-French Relations
in Western Pomerania, on the Example of the City of Szczecin*

ABSTRACT

The main purpose of this article is to introduce the readers to the connections between Szczecin and France and to observe how the memory of French presence influences over the centuries in economic, institutional and cultural activities the formation of collective memory and identity of habitants, and their interest in French culture today. The article presents a synthetic outline of history of Szczecin and its connections to France, as well as presenting monuments of material, literary and artistic culture, which bear witness to the lasting connections of our region with France. This article is also a proposal for potential readers to get acquainted with French culture existing in the area, which

PUBLICATION INFO			
			e-ISSN: 2449-8467 ISSN: 2082-6060
			
THE AUTHOR'S ADDRESS: Beata Kędzia-Klebeko, the The Institute of Literature and New Media of the University of Szczecin, 40B Piastowska Avenue, Szczecin 71-065, Poland			
SOURCE OF FUNDING: Financed from the author's own funds			
SUBMITTED: 2021.01.15	ACCEPTED: 2022.05.06	PUBLISHED ONLINE: 2022.12.14	
WEBSITE OF THE JOURNAL: https://journals.umcs.pl/rh		EDITORIAL COMMITTEE E-mail: reshistorica@umcs.pl	
 DIRECTORY OF OPEN ACCESS JOURNALS		 EUROPEAN REFERENCE INDEX FOR THE HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES	

traditionally, due to its geographical location, is historically connected with the German-speaking cultural circle.

Key words: collective memory as perceived by M. Halbwachs, relations with France, the City of Szczecin, identity

STRESZCZENIE

Podstawowym celem artykułu jest przybliżenie czytelnikom związków miasta Szczecina z Francją, a także zaobserwowanie, w jaki sposób pamięć o obecności francuskiej w zakresie działalności gospodarczej, instytucjonalnej i kulturowej na przestrzeni wieków wpływa na formowanie się pamięci zbiorowej i tożsamości mieszkańców oraz na ich zainteresowanie kulturą francuską współcześnie. W artykule przedstawiono syntetyczny zarys historii miasta Szczecina i jego związków z Francją, a także zaprezentowano zabytki kultury materialnej, piśmienniczej i artystycznej, które świadczą o trwałych związkach regionu z Francją. Niniejszy artykuł stanowi także propozycję dla potencjalnych czytelników do zapoznania się z kulturą francuską istniejącą na terenach, które tradycyjnie, z racji położenia geograficznego, związane są z historycznie niemieckojęzycznym kręgiem kulturowym.

Słowa kluczowe: pamięć zbiorowa w ujęciu M. Halbwachsa, związki z Francją, miasto Szczecin, tożsamość

WSTĘP – PAMIĘĆ ZBIOROWA W UJĘCIU TEORII MAURICE’A HALBWACHSA

Niniejsza publikacja wpisuje się w nurt rozważań nad znaczeniem pamięci zbiorowej, zainicjowany przez teorie Maurice’a Halbwachsa, rozwinięte przez badacza w jego dziełach pt. *Mémoire collective* (1925), *Les cadres sociaux de la mémoire* (1950; wyd. pol. *Społeczne ramy pamięci*, 1969, PWN), *Mémoire et société* (1949). Twórczość Halbwachsa na gruncie nauk społecznych przeżywa we współczesnej dobie swoisty renesans ze względu na podnoszenie roli pamięci jednostkowej i zbiorowej w badaniach historycznych, ważnej dla scalania i budowania tożsamości kulturowej grup społecznych lokalnych czy narodowych. Podając za Olivierem Kleinem i Laurentem Licatą definicję pamięci zbiorowej, warto przypomnieć, że w duchu psychologii społecznej, u podwalin której leżą teorie M. Halbwachsa, „pamięć zbiorowa to zbiór wspólnych wyobrażeń o przeszłości, opartych na tożsamości wspólnej dla członków grupy”¹. Zdaniem J. Szackiego² Halbwachsowska teoria, stanowiąca istotny krok

¹ O. Klein, L. Licata, *Mémoire collective (psychologie sociale)*, w: *Encyclopædia Universalis 2020 r.*, wyd. elektroniczne.

² J. Szacki, *Historia myśli socjologicznej*, t. 1, Warszawa 1983, s. 448.

w badaniach socjologicznych nad tradycją, zmierzała do wykazania roli pamięci jednostkowej i społecznej dla rekonstrukcji przeszłości. Pamięć zbiorowa jest zdolnością niemającą charakteru mechanicznego, która polegałaby jedynie na „rejestrowaniu zachodzących zjawisk, konserwowaniu wrażeń i obserwacji”³. Człowiek rekonstruuje przeszłość, „będąc członkiem danej grupy społecznej, stwarzającej ramy dla każdego procesu przypominania sobie wydarzeń z przeszłości”⁴. Pamięć jednostkowa wspiera się, w swoich procesach przypominania i umiejscawiania wspomnień, o wyznaczniki przestrzenno-czasowe, zakreślone przez otoczenie społeczne. Wspomnienia zbiorowe składając się z indywidualnych wspomnień i ich relacji, nie powstają z przyswojonej pamięciowo historii, której jednak nie wykluczają, ale z przeżytych doświadczeń. Pojęcie ram czasowo-przestrzennych odgrywa istotną rolę dla rozumienia teorii Halbwachsa, która stanie się również przyczynkiem dla niniejszej publikacji, gdyż pozwala ono na udzielenie odpowiedzi na pytanie, w jaki sposób jednostkowe przeżycia współuczestniczą w tworzeniu pamięci zbiorowej i jak jednostki korzystają ze społecznych punktów odniesienia. Marcin Król we wstępie do polskiego wydania *Společnych ram pamięci* zauważa, że „każde wspomnienie przywoływane jest w kontekście czasowo-przestrzennym. Nie ma wspomnień bez daty i niezlokalizowanych w przestrzeni [...]. Ramy przestrzenne zapewniają więc wspomnieniom stałość i pewność odnalezienia zawsze punktu odniesienia”⁵. Jak podkreśla Halbwachs, pamięć zbiorowa jest zdecydowanie czymś odmiennym niż pamięć historyczna. „Pamięć zbiorowa nie utożsamia się z historią, a wyrażenie pamięć historyczna nie jest najszcześliwiej wybrane, ponieważ łączy ono dwa terminy pod wieloma względami [...] jakże historia mogłaby być pamięcią, skoro jest przerwa w ciągłości między społeczeństwem, które czyta tę historię, a grupami uczestniczącymi czy przypatrującymi się niegdyś wydarzeniom w niej opowiadanym”⁶.

Różnice między pamięcią zbiorową a pamięcią historyczną wywodzą się stąd, że pamięć zbiorową należy rozumieć jako „ciągły bieg myśli”, a zatarciu ulegają te wspomnienia, które nie są już żywe w świadomości danej grupy. To tłumaczy wielość odmian pamięci zbiorowej, gdyż każda grupa społeczna pamięta to, co dla niej istotne. Natomiast historia stara się opierać na obiektywnych faktach, „sytuując się poza jakimkolwiek grupowym punktem widzenia”. Dlatego jest jedna. Reasumując, można

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*.

⁵ M. Król, *Wstęp do wydania polskiego*, w: M. Halbwachs, *Společne ramy pamięci*, Warszawa 1969, s. XVII.

⁶ M. Halbwachs, *Mémoire et société*, Paris 1949, s. 78.

podkreślić za M. Królem, że „pamięć historyczna to obraz wydarzeń, a pamięć zbiorowa to ognisko tradycji”⁷.

Prekursorskie koncepcje dotyczące pamięci zbiorowej uległy znacznemu rozwojowi w drugiej połowie XX w. We współczesnych debatach nad pamięcią i jej znaczeniem dla budowania tożsamości danej społeczności rolę odgrywa pojęcie „miejsca pamięci”, proponowane przez Pierre’a Nora w cyklu wydawniczym poświęconym temu zagadnieniu, publikowanym w latach 1984–1992. Miejsce to może mieć charakter materialny (pomnik, miejscowość), czasowy (rocznica) lub niematerialny (symbol, użycie, instytucja). Pierre Nora w perspektywie rozumienia pamięci zbiorowej podkreśla tym samym konieczność wsparcia tej pamięci przez czasowo-przestrzenne znaczniki i odnalezienia ich śladów w przeszłości, dla budowania pamięci i tożsamości teraźniejszej. Kwestie pamięci i jej nośników na trwale wpisują się w debatę akademicką, która przybiera charakter interdyscyplinarny. O ile koncepcja pamięci zbiorowej Halbwachsa ma wymiar antropologiczny i społeczny, bo rozpatrywany z punktu widzenia funkcjonowania człowieka w społeczeństwie, o tyle np. koncepcja pamięci historycznej rozwiniętej przez P. Ricoeur’a ma charakter filozoficzny, fenomenologiczny i hermeneutyczny (*La Mémoire, l’histoire, l’oubli*, Le Seuil, 2003). Ta ostatnia nie jest przedmiotem niniejszych analiz.

Przyjąć też należy, że od lat toczą się dyskusje w kręgach naukowców z całego świata na temat pamięci zbiorowej w odniesieniu do traumatycznych wydarzeń z przeszłości dotyczących poszczególne narody, jak np. wojna algierska, lub też wiele narodów, jak np. II wojna światowa⁸.

Skądinąd w niniejszym artykule, noszącym cechy komemoracji jubileuszowej, pragniemy skoncentrować się na przedmiocie lokalnych relacji polsko-francuskich⁹.

⁷ M. Król, *op. cit.*, s. XIX.

⁸ W odniesieniu do tego ostatniego zagadnienia warto przywołać prace: pod red. R. Traby i H.H. Hahna, *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 3–4, Warszawa 2015; pod red. R. Traby i H. Thunemanna, *Myślenie historyczne*, t. 1–2, Poznań 2015 czy też pod red. R. Traby i M. Saryusz-Wolskiej, *Modi Memorandi. Leksykon kultury pamięci*, Warszawa 2014. Ponadto w polskiej literaturze zagadnieniom pamięci zbiorowej swoje prace poświęcili m.in.: J. Łaptosa, *Pamięć zbiorowa w procesie integracji Europy*, Kraków 1996; P. Czajkowski, *Pamięć zbiorowa a przestrzeń miasta*, Wrocław 2015; R. Poczykowski, *Lokalny wymiar pamięci: pamięć zbiorowa i jej przemiany w północno-wschodniej Polsce*, Białystok 2010; N. Masłowski, A. Szeptycki (red.) *Pamięć zbiorowa, pojednanie i stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2020; P. Czajkowski, B. Pabjan, *Pamięć zbiorowa mieszkańców Wrocławia a stosunek do niemieckiego dziedzictwa miasta*, Toruń 2013; B. Szacka, A. Sawisz, *Czas przeszły i Pamięć przeszłości*, Warszawa 1990; P. Kwiatkowski, *Odzyskanie niepodległości w polskiej pamięci zbiorowej*, Warszawa 2018.

⁹ Francuska literatura przedmiotu, odnosząca się do zagadnień samej pamięci zbiorowej jest niezmiernie bogata. Wymienić można: P. Ansart, *La Gestion des passions politiques*,

Zachętą do przygotowania niniejszej publikacji stał się jubileusz trzechsetlecia założenia gminy francuskiej w Szczecinie, przypadający na rok 2021. Halbwachsowska teoria pamięci zbiorowej staje się interesującą perspektywą dla zbadania tych zdarzeń, zaangażowania osób i instytucji przyczyniających się do budowania pamięci zbiorowej mieszkańców Szczecina w odniesieniu do związków z Francją i mających istotny wpływ na formowanie się tożsamości szczecinian. W ten sposób rysuje się cel niniejszego artykułu, którego przedmiotem będzie analiza lokalnych, historycznych związków z Francją, żywych w doświadczeniach mieszkańców, funkcjonujących w danych ramach przestrzenno-czasowych i stanowiących swoisty punkt odniesienia dla społeczności lokalnej dla budowania jej pamięci oraz ustalenie sposobu, w jaki pamięć o tych związkach trwa wśród mieszkańców Szczecina.

W niniejszym artykule podejmiemy próbę prześledzenia losów Szczecina w kontekście związków z Francją, sprawdzimy, czy zachowały się ślady wspólnej przeszłości i czy są one dzisiaj pamiętane. Ta pamięć o przeszłości, która przyjmuje cechy pamięci zbiorowej lub kolektywnej¹⁰, wpisuje się szeroko w kulturę pamięci, czyli całokształt sposobów obchodzenia się z przeszłością i historią przez jednostki, grupy, społeczeństwa i narody. Jak pisze Serge Barcellini w swoim artykule poświęconym pamięci zbiorowej, pamięć ta jest „pojęciem abstrakcyjnym, które jednak posiada cechy konkretności”¹¹, przyjmujące postać dorobku materialnego lub niematerialnego danej kultury. Dorobek ten pozwala kultywować, zdaniem S. Barcelliniego, pamięć o konkretnych wydarzeniach z przeszłości, materializującą się w aktywności gospodarczych środowisk lokalnych, naukowych czy instytucjonalnych. Ma to istotne znaczenie w kontekście

Lausanne 1983; *Les Cliniciens des passions politiques*, Paris 1997; J.-M. Chaumont, *La Concurrency des victimes. Génocide, identité, reconnaissance*, Paris 1997; D. Middleton, D. Edwards, *Collective remembering*, London 1990; P. Ricœur, *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris 2000; P. Sloterdijk, *Colère et temps*, Paris 2007; A. Channouf, *Les émotions, une mémoire individuelle et collective*, Paris 2006; G. Namer, *Mémoire et société*, Paris 1987; J.-M. Pinon, P. Maret, *Ingénierie des savoir-faire, compétences individuelles et mémoire collective*, Paris 1997. Istnieją też liczne organizacje działające na terenie Francji i zajmujące się zagadnieniami pamięci zbiorowej, np. Mémoire collective France, Mémoire collective en Béarn France, Mémoire collective de Carpiquet France, Centre social La-Haüt. Atelier de mémoire collective Oloron-Sainte-Marie, Pyrénées-Atlantiques France, Association pour la protection du patrimoine et de la mémoire collective de Latour-de-Carol France, Conseil des sages, Commission Mémoire collective, Châlons-en-Champagne France.

¹⁰ B. Szacka, *Pamięć zbiorowa i perspektywa pojednania*, w: *Pamięć zbiorowa, pojednanie i stosunki międzynarodowe*, red. N. Masłowski, A. Szeptycki, Warszawa 2020, s. 25.

¹¹ S. Barcellini, *À la recherche d'une mémoire disparue*, „Revue française d'histoire d'outre-mer” 1997, 84, 316, s. 121–158.

poznania historii krajów europejskich, poszukiwania tego, co łączy, a nie dzieli, co prowadzi do konsolidacji i utożsamiania się z wypracowanymi przez pokolenia wartościami. Warto również przypomnieć wypowiedź Regine Robin¹², która w swoim artykule poświęconym pamięci zbiorowej twierdzi, że nie dopracowano się do dziś jednoznacznej jej definicji. Niemniej istotne jest, jak pisze Halbwachs, „przeżywanie tego, co przeżyte”, czyli uwzględnienie jednostkowych i indywidualnych wyobrażeń o przeszłości, które przyczyniają się do budowania podwalin pamięci wspólnotowej i tożsamościowej danych społeczności, a które jednocześnie stanowią ramy podejmowanych działań ku przyszłości. W tej perspektywie w poniższej analizie przedstawione zostaną w syntetycznej formie gospodarcze, polityczne, instytucjonalne związki Francuzów z miastem Szczecinem od VII w. do czasów współczesnych, a także zabytki kultury francuskiej, które szczecinianie mogą poznawać do dziś i na tej podstawie tworzyć lokalną swoistość kulturową, w której elementy francuskie zajmują niezaprzeczalnie ważne miejsce.

ZWIĄZKI FRANCUZÓW ZE SZCZECINEM NA PRZESTRZENI DZIEJÓW

Dzieje Szczecina wiążą się z jego położeniem geopolitycznym¹³. Przynależność Szczecina do państwowości pruskiej i niemieckiej związała jego losy z historią tych państw. Trwało to aż do 1945 r., czyli zakończenia II wojny światowej. W marcu 1945 r. toczyły się ciężkie walki o Szczecin, a miesiąc później miasto zajęły wojska sowieckie (I Front Białoruski). Oficjalne przekazanie Szczecina władzom polskim nastąpiło 5 lipca 1945 r.

¹² R. Robin, *Structures mémorielles, littérature et biographie*, „Enquête” 1989, 5.

¹³ W VII–VI w. p.n.e. na terenie obecnego miasta istniała osada z okresu kultury łużyckiej, a dominujące w mieście wzgórze zamkowe było zamieszkane już od ok. 700 r. n.e. W okresie 967–972 polski książę Mieszko I podporządkował Szczecin (wraz z Pomorzem Zachodnim) Polsce. Za jego następcy, Bolesława Chrobrego – pierwszego króla polskiego – Polska straciła zwierzchnictwo nad Szczecinem w okresie wojen polsko-niemieckich (1002–1018). W 1121 r. polski książę Bolesław Krzywousty przyłączył Szczecin do Polski, a miejscowy książę Warcisław I uznał polskie zwierzchnictwo. Warcisław I założył dynastię Gryfitów, która panowała w Szczecinie ponad 500 lat. W 1637 r. zmarł Bogusław XIV, ostatni książę pomorski z dynastii Gryfitów. Na mocy pokoju westfalskiego w 1648 r. Pomorze Zachodnie zostało podzielone między Brandenburgię i Szwecję, która otrzymała m.in. Szczecin. W 1713 r. Szczecin został zajęty przez Prusy, a fakt ten zatwierdził pokój w Sztokholmie z 1720 r., gdy Szwedzi sprzedali Szczecin za 2 miliony talarów królowi Prus Fryderykowi Wilhelmowi I. Od tej pory miasto stało się częścią Prus, a potem Niemiec (po zjednoczeniu Niemiec przez Prusy w 1871 r.).

Od 1946 r. miasto stało się stolicą województwa szczecińskiego, a od 1999 r. województwa zachodniopomorskiego¹⁴.

Mimo stosunkowo dużej odległości Szczecina od Francji (prawie 1210 km od Paryża) jego związki z tym państwem były dość silne. W okresie najdawniejszym były to przede wszystkim stosunki handlowe. Wynikało to, jak pisze Bogdan Wachowiak, „ze wzrostu eksportu produktów gospodarki rolnej i leśnej do Europy Zachodniej”¹⁵. Z zachowanych źródeł wynika, że od pocz. XVI w. przywożono do Szczecina sól z położonej na południu Francji miejscowości Baie. Sól tę przerabiano następnie w pomorskich warzelniach, wykorzystywano do miejscowych potrzeb, a nadwyżki transportowano na Śląsk i do Polski. Do Francji wywożono natomiast zboże, drewno, popiół, skóry, wełnę. W XVIII w. zaczęto eksportować także polski wosk, a przywozić z Francji wino, wódkę, kawę, herbatę, imbir. Statki ze Szczecina zawijały do Bordeaux, Nantes, La Rochelle, Rochefort i Cette (obecnie Sète)¹⁶.

Władcy Księstwa Pomorskiego utrzymywali stosunki dyplomatyczne z dworem francuskim, świadczy o tym zachowana korespondencja książąt Barnima XI Starszego, Jana Fryderyka i Bogusława XIV z władcami Francji: Henrykiem II, Henrykiem III, Karolem IX, Ludwikiem XIII (w okresie 1520–1630). Od połowy XVI w. język francuski był używany w korespondencji dyplomatycznej i prywatnej na dworze pomorskim, a Francuz Andrzej Magius był nauczycielem księcia Jana Fryderyka. Warto też wspomnieć, że książęta pomorscy Bogusław XIII i Ernest Ludwik studiowali w Paryżu¹⁷.

Dnia 6 czerwca 1721 r., na mocy patentu królewskiego, została utworzona w Szczecinie gmina francuska. Uzyskała ona odrębną administrację, sądownictwo, parafię, szkołę i zwolnienie od obowiązku płacenia podatków na okres piętnastu lat. Parafia francuska (Hugenotów) mieściła się przy obecnej Bramie Królewskiej w Szczecinie. Nabożeństwa odbywały się w języku francuskim w kaplicy św. Ottona na Zamku (obecnie sala koncertowa). Parafia posiadała także cmentarz, który był wspólny z niemiecką parafią reformowaną. Na marginesie warto dodać, że samorząd wspólnoty francuskiej utrzymał się aż do 1809 r., gdy wraz z wprowadzeniem nowego ustroju w miastach pruskich został zniesiony. Gmina

¹⁴ C. Piskorski, *Przewodnik – Szczecin i okolice. Sport i turystyka*, Warszawa 1974, s. 12–21.

¹⁵ B. Wachowiak, *Rozwój miasta w zjednoczonym Księstwie Pomorskim (1478–1560)*, w: *Dzieje Szczecina: wiek X–1805*, red. G. Labuda, t. 2, Warszawa–Poznań 1985, s. 221–226.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ B. Kleboko, A. Łazarek, *Francuzi w Szczecinie*, w: A. Łazarek et al., *Archiwum Państwa w Szczecinie i Archiwum Departamentu Gironde. Śladami wspólnej przeszłości Gironde-Szczecin. Wybór dokumentów*, Bordeaux–Szczecin 2006, s. 43.

francuska zachowała jedynie swoją autonomię w ramach Francuskiego Zreformowanego Kościoła.

W lipcu 1721 r. przybył do Szczecina Jean Bouveron, pierwszy imigrant z Francji. Za nim napływali kolejni. Po roku w Szczecinie osiedliło się 70 rodzin francuskich, a po dwóch latach było ich już 131. Miejscowi mieszkańcy przyjmowali ich wrogo, zazdroszcząc im nadanych przywilejów i obawiając się utraty własnych dochodów¹⁸. Członkowie gminy francuskiej szybko się bogacili, w 1741 r. posiadali w Szczecinie 41 domów. Handel z Francją dalej się rozwijał – w 1765 r. zbudowano w Szczecinie 21 fregat handlowych dla Holandii i Francji, które były przeznaczone do podróży do Indii i Anglii. Dochodowy był import wina francuskiego, w 1765 r. przyłynęło do Szczecina 31 tysięcy okseftów wina z Francji (1 okseft = 206 litrów).

Do najbardziej prężnych handlarzy winem zaliczał się Izaak Salin-gre. Ten należący do szczecińskiej kolonii Francuz kupił w Szczecinie firmę handlu winem. Ogromne dochody, jakie uzyskiwał, pozwoliły mu w 1746 r. założyć manufakturę tytoniową (w 1797 r. zatrudniającą 246 robotników), a następnie uruchomić wytwórnię fajek, krochmalnię i dwie największe w mieście piwnice z winem¹⁹. Z kolei we Francji uznanie zdobył niejaki Jean Teodor Bluth, szczecinianin, który przybył do Bordeaux ok. 1730 r. i zorganizował w mieście dom handlowy²⁰.

Wspomniano już wcześniej, że przynależność Szczecina do Prus związała jego losy z historią tego państwa. Ujawniło się to szczególnie mocno w 1806 r. po klęsce armii pruskiej z wojskami Napoleona Bonaparte pod Jeną i Auerstedt. Dnia 29 października 1806 r. przybyła pod Szczecin nieduża francuska brygada lekkiej kawalerii (5 i 7 pułk huzarów), dowodzona przez gen. Antoine'a Charles'a Louisa de Lasalle'a. Ten znany z odwagi i brawury napoleoński generał (zwykł mawiać: „Huzar, który dożył trzydziestki, jest zwykłym dekownikiem”) postanowił samodzielnie zdobyć miasto. Rozkazał rozpalić ogniska i poruszać się patrolom wkoło, aby jak najwięcej hałasowały. Jednocześnie wysłał do broniącego Szczecina pruskiego generała Friedricha Gisberta Wilhelma von Romberga żądanie kapitulacji. Zagroził, że w przypadku odmowy po zdobyciu miasta zostanie ono bezlitośnie ograbione. Generał von Romberg, zmylony dochodzącym hałasem i unoszącym się dymem oraz brakiem chęci do walki przez własną załogę, uległ i 30 października 1806 r. poddał Szczecin

¹⁸ J. Wiśniewski, *Zalążki kapitalizmu i przezwyciężenie kryzysu gospodarczego (1713–1750)*, w: *Dzieje Szczecina*, t. 2, s. 506–508.

¹⁹ *Ibidem*, s. 468.

²⁰ L. Bergès, F. Laux, *Introductions. La Guyenne et la Poméranie, la Gronde et l'Oder. Une relation commerciale privilégiée aux XVIIIe et XIXe siècles*, w: A. Łazarek et al., *Archiwum*, s. 53.

bez walki. Od tej chwili rozpoczął się tzw. francuski okres w dziejach miasta, zwany też „okupacją francuską”²¹. W 1806 r. został utworzony konsulat Francji w Szczecinie, którym kierował konsul Billot. Garnizon okupacyjny, liczący w 1810 r. 1609 wojskowych i 7396 w 1813 r., nie miał większego znaczenia militarnego. Z punktu widzenia Francji ważny był tylko port szczeciński jako element francuskiego systemu obserwacyjnego na południowym Bałtyku.

Dla samego Szczecina natomiast pobyt Francuzów przynosił straty: nałożona kontrybucja wojenna (3 miliony marek), obowiązek utrzymania garnizonu i dużego obozu wojskowego na Krzekowie (obecnie dzielnica Szczecina), przymusowe kwatunki, obowiązek dostarczania materiałów budowlanych i siły roboczej do utrzymania systemów fortyfikacji. Najbardziej dotkliwe było jednak włączenie Szczecina do blokady kontynentalnej w związku z prowadzoną przez Napoleona wojną gospodarczą z Anglią. Wyprawa Napoleona na Rosję okazała się klęską, w październiku 1812 r. zaczął się odwrót armii francuskiej na zachód. Pierwsze oddziały wojsk pruskich i rosyjskich dotarły pod Szczecin w lutym 1813 r. i rozpoczęły oblężenie miasta. W dniu 5 grudnia 1813 r. garnizon francuski skapitulował przed pruskim generałem Franzem Heinrichem Christianem von Plötzem. Do niewoli oddało się 7634 obrońców (w tym 7 generałów i 24 oficerów sztabowych). Tego samego dnia Szczecin obsadziły wojska pruskie, a Magistrat i Rada Miasta wystosowały list dziękczynny do króla Prus Fryderyka Wilhelma III²².

Stosunki handlowe Szczecina z Francją osłabły po wybuchu wojny Prus z Francją w 1870 r. i w okresie przeobrażeń politycznych, które zaowocowały zjednoczeniem Niemiec (1871). W sierpniu 1870 r. eskadra wiceadmirała Louisa Bouët-Willamez’a blokowała port w Szczecinie. Blokada ta została przerwana dopiero po klęsce armii francuskiej pod Sedanem i pojmaniu Napoleona III przez wojska pruskie we wrześniu 1870 r. W tym też czasie został zamknięty konsulat francuski w Szczecinie. Po wojnie na Pomorze Zachodnie trafiło ponad 30 tysięcy jeńców francuskich, z których 21 tysięcy ulokowano w Szczecinie. Umieszczono ich w obozie przy obecnej ulicy Litewskiej. Francuzi pracowali przy rozbudowie miasta i rozbiórce starych fortyfikacji, masowo chorowali i umierali²³.

²¹ B. Frankiewicz, *Garnizon wojsk francusko-polskich na Pomorzu Szczecińskim w latach 1807–1813*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1969, 13, 2, s. 5–18.

²² W. Stępiński, *Spółczesność Szczecina wobec zjednoczenia Niemiec*, w: *Dzieje Szczecina 1806–1945*, t. 3, red. B. Wachowiak, Szczecin 1994, s. 195–196.

²³ E. Włodarczyk, *Spółczesność wobec głównych wydarzeń politycznych*, w: *Dzieje Szczecina*, t. 3, s. 435.

Z kolei wygrana przez Francję I wojna światowa w 1918 r. zmusiła Niemcy do wypłaty na jej rzecz reparacji wojennych. W proces ten był zaangażowany m.in. Szczecin, z którego wywożono rafinowany cukier, zaś specjalizująca się w konstrukcjach mostowych szczecińska fabryka J. Gollnowa, w ramach wspomnianych reparacji, budowała we Francji mosty. Działania te ustały dopiero po wybuchu II wojny światowej we wrześniu 1939 r.²⁴

Z racji podpisania kapitulacji przez Francję w czerwcu 1940 r. zorganizowano w Szczecinie uroczystą manifestację (przy obecnych Wałach Chrobrego). W 1940 r. przybył też na teren Pomorza pierwszy transport robotników francuskich. Początkowo kierowano ich do pracy na zasadzie kontraktów, z czasem w ramach robót przymusowych. W czasie wojny na terenie Szczecina i Polic przebywało 30 tysięcy robotników przymusowych z okupowanej przez Niemcy Europy (w tym ponad 9 tysięcy Francuzów). W Niemierzynie (obecna dzielnica Szczecina) utworzono trzy obozy pracy przymusowej dla robotników cudzoziemskich, przebywali w nich m.in. Francuzi. Wysyłano ich do pracy w zakładach, fabrykach i cukrowniach²⁵.

Po przejściu Szczecina przez władze polskie w 1945 r. na terenie miasta pozostała niewielka grupa Francuzów (16 osób). Już 12 maja 1946 r. został oficjalnie otwarty w Szczecinie konsulatus francuski, a z inicjatywy konsula Jacques'a Leguèbe w dniu 8 marca 1947 r. powołano Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Francuskiej. Zarówno konsulatus, jak i Towarzystwo podejmowały różne formy pracy, które miały na celu zbliżenie społeczeństw z Polski i Francji (kursy języka francuskiego, uruchomienie czytelni czasopism i książek francuskich, odczyty, koncerty muzyczne). Z inicjatywy wspomnianego konsula dnia 26 kwietnia 1948 r. powołano do życia Instytut Francuski w Szczecinie.

Działalność Instytutu sprowadziła się do nauki języka francuskiego, prowadzenia wykładów i odczytów, wydawania prac i publikacji, prowadzenia bibliotek, organizowania imprez artystycznych, wystaw i wieczorków literackich. Niestety, na tak owocnie rozwijającej się współpracy zaciążyła coraz gorsza sytuacja polityczna w stosunkach między Polską a Francją. W Szczecinie stał się głośny proces o szpiegostwo André Robineau – pracownika konsulatus francuskiego. W styczniu 1950 r. funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa weszli do pomieszczeń Instytutu Francuskiego i doprowadzili do jego faktycznego zamknięcia. W marcu

²⁴ E. Włodarczyk, *Gospodarka Szczecina w latach 1919–1932*, w: *Dzieje Szczecina*, t. 3, s. 621, 630.

²⁵ B. Frankiewicz, *Obozy pracy przymusowej*, w: *Encyklopedia Szczecina*, t. 1, red. T. Białecki, Szczecin 1999, s. 676.

1951 r. został zniesiony konsulat francuski w Szczecinie, a jego agendy przejął konsulat w Gdańsku²⁶. Szczecin utracił placówkę, która aktywnie wspierała współpracę polsko-francuską, a kontakty miasta z Francją stały się sporadyczne. Z nielicznych można wspomnieć przyjazd francuskich artystów do Szczecina w 1961 r. (koncerty fortepianowe Sylvie Mercier, występy piosenkarki Lucienne Boyer).

Pamięć o relacjach polsko-francuskich w wymiarze lokalnym pozostawała ważna m.in. dla środowisk naukowych skupionych wokół prof. dr. hab. Ireneusza Kojdera. Przeobrażenia polityczno-ustrojowe Polski pod koniec lat osiemdziesiątych XX w. przyniosły zmiany, które umożliwiły reaktywację działalności Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Francuskiej. Nastąpiła ona dnia 5 maja 1988 r. z inicjatywy lekarzy i naukowców współdziałających z prof. dr. hab. Ireneuszem Kojderem (oficjalnej rejestracji Towarzystwa dokonano dopiero w dniu 4 września 2009 r.). Zgodnie ze statutem do podstawowych celów TPPF należało: rozwój współpracy polsko-francuskiej, rozwijanie przyjaźni między narodem polskim a francuskim, współdziałanie ze wspólnotami frankofońskimi, zaznajamianie społeczeństwa polskiego z życiem społeczeństwa Francji, jego historią, nauką i kulturą, a także z osiągnięciami społeczno-gospodarczymi i technicznymi. Wieloletnim prezesem Towarzystwa była Krystyna Łyczywek – romanistka i tłumaczka literatury francuskiej, dziennikarka, fotografka, niestrudzona popularyzatorka języka i kultury francuskiej w Szczecinie, a po niej Włodzimierz Puzyna – konsul honorowy Francji w latach 2004–2017²⁷.

Wspomniany prof. dr. hab. Ireneusz Kojder był także pomysłodawcą utworzenia w październiku 1989 r. Alliance Française – ośrodka kultury francuskiej. W latach 1989–2000 placówka funkcjonowała przy Pomorskiej Akademii Medycznej w Szczecinie, a w okresie 2000–2011 przy Uniwersytecie Szczecińskim. W czerwcu 2011 r. dzięki wsparciu W. Puzyny placówkę przekształcono w Stowarzyszenie Alliance Française (oficjalnej rejestracji dokonano 22 lipca 2011 r.). Pierwszym prezesem Stowarzyszenia został Michał Sobecki, po nim funkcję tę pełniła Grażyna Skiba-Antczak, a od września 2020 r. prezesem jest Jacek Wróbel. Za organizację kursów języka francuskiego na różnych poziomach odpowiada Teresa Kieling. Głównym celem Stowarzyszenia jest organizowanie kursów języka francuskiego dla dzieci, młodzieży i dorosłych, wspieranie nauczania języka francuskiego w państwowych placówkach szkolnych,

²⁶ R. Techman, *Z dziejów stosunków kulturalnych polsko-francuskich w Szczecinie w latach 1947–1950*, „Kronika Szczecina 2000” 2001, 19, s. 77–85.

²⁷ Informacje uzyskane dzięki uprzejmości pani Marii Jaremek, autorki książki *Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Francuskiej. Oddział w Szczecinie (1988–2018)*, w opracowaniu.

propagowanie francuskiego dorobku kulturalnego poprzez tworzenie bibliotek, zbiorów, kin studyjnych, sal wystawowych, organizowanie imprez kulturalnych (spektakli, recitali, wystaw, konferencji), inicjowanie kursów językowych w Polsce i krajach frankofońskich²⁸.

W 1989 r. rozpoczęła działalność Francuska Gmina Narodowa na Pomorzu, która została oficjalnie zarejestrowana 22 kwietnia 1991 r. Nawiązywała do tradycji działającej w XVIII w. gminy francuskiej, a jej pierwszym generałem został Piotr Pieruszek. Gmina do dziś skupia osoby pochodzenia francuskiego i osoby utożsamiające się z Francją, wśród których rozwija i pielęgnuje kulturę francuską. Organizuje obchody jubileuszowe Francji, wystawy, odczyty, wykłady, amatorski ruch artystyczny, promując kulturę, tradycję i język francuski²⁹.

W listopadzie 1991 r. w ramach Nauczycielskiego Kolegium Języków Obcych Uniwersytetu Szczecińskiego powstał Zakład Języka Francuskiego, w którym podjęto kształcenie romanistów. Na jego bazie w czerwcu 1999 r. została powołana na Uniwersytecie Szczecińskim Katedra Filologii Romańskiej, która stała się bardzo szybko centrum nauczania języka francuskiego i propagowania kultury francuskiej w Szczecinie. Z coraz większym powodzeniem zaczęła przygotowywać studentów do pracy we francuskich przedsiębiorstwach powstających na terenie Pomorza Zachodniego.

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej w maju 2004 r. dla studentów znających język francuski otworzyły się możliwości studiowania we Francji, Belgii, Luksemburgu i Szwajcarii³⁰. Od 2006 r. w Katedrze Filologii Romańskiej prowadzenie badań naukowych i zajęć dydaktycznych zaczęło się koncentrować w trzech dziedzinach: językoznawstwie, literaturoznawstwie oraz historii i cywilizacji Francji. W 2007 r. opracowano program, w którym wprowadzono dla studentów specjalizację nauczycielską i tłumaczeniową. Od 2013 r. studenci mogli podjąć studia na kolejnych specjalizacjach (związanych z biznesem). W ramach programów mobilności Erasmus oraz Most mieli możliwość studiowania na uczelniach Francji i Włoch oraz realizowania praktyk pedagogicznych w szkołach na terenie Francji (Bordeaux). Podpisano także umowy o wymianie studentów i nauczycieli akademickich z Uniwersytetami w: Nantes, Mulhouse, Paris XIII, Paris 3, Bordeaux 3, Bordeaux 4, Angers.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ K. Stańczyk, *Francuska Gmina Narodowa na Pomorzu*, w: *Encyklopedia Szczecina*, t. 1, s. 260.

³⁰ J. Żywczak, *Katedra Filologii Romańskiej. Piętnaście lat rozwoju romanistyki na Wydziale Humanistycznym*, w: *Uniwersytet Szczeciński. Na przełomie wieków i czasów*, red. W. Stępiński, W. Tarczyński, Szczecin 2010, s. 489–494.

Pracownicy Katedry mogli uczestniczyć w polsko-francuskim projekcie POLONIUM, a także w pracach międzynarodowych grup badawczych HELICE (Szwajcaria, Francja, Polska). Propagując język francuski i szeroko rozumianą kulturę Francji, Katedra Filologii Romańskiej uczestniczyła w organizowaniu (od 2007 r.) konkursu języków obcych. Główną nagrodą dla laureata konkursu języka francuskiego było miesięczne stypendium w Gironde, finansowane przez Conseil Général de la Gironde. Dzięki popularyzacji wiedzy o Francji (wykłady zaproszonych gości z Francji, konkursy językowe, konkurs piosenki francuskiej, Dni Kultury Francuskiej, Festiwal Nauki, wizyty studyjne we Francji, praktyki nauczycielskie dla studentów francuskich w szkołach szczecińskich) język francuski cieszy się coraz większą popularnością w regionie. Powstają szkoły, w których nauka jest realizowana w systemie dwujęzycznym z językiem francuskim (np. Zespół Szkół nr 42 w Szczecinie)³¹.

Koniec lat dziewięćdziesiątych XX w. przyniósł bardzo ożywione kontakty województwa zachodniopomorskiego (w tym Szczecina) z Francją. W 1997 r. podpisano umowę o współpracy między województwem szczecińskim a departamentem Gironde i Izbą Przemysłowo-Handlową w Bordeaux. Legła ona u podstaw podpisania 8 lipca 2004 r. w Szczecinie „Porozumienia o współpracy między Województwem Zachodniopomorskim i Radą Generalną Departamentu Gironde” oraz „Porozumienia o współpracy partnerskiej między Estuariami Odry i Gironde”, a także zawarcia w dniu 19 maja 2009 r. „Deklaracji współpracy partnerskiej pomiędzy Radą Generalną Departamentu Gironde a Województwem Zachodniopomorskim”. Wspomniane umowy i porozumienia przyczyniły się na przestrzeni lat do nawiązania współpracy w ramach różnych projektów gospodarczych związanych z lokalnymi potrzebami, np. gospodarki wodnej, środowiska i turystyki. Od 2010 r., po powołaniu wspólnej grupy roboczej do spraw gospodarki, rozpoczęły się wizyty francuskich inwestorów, którzy wyrazili chęć uruchomienia swojej działalności na terenie województwa zachodniopomorskiego. Jednocześnie szeroko rozwijała się współpraca w dziedzinie kultury, nauki i edukacji. W działalność popularyzacyjną obu narodów zaangażowani byli lokalni pisarze, przedstawiciele życia kulturalnego. W październiku 2006 r. Rada Generalna Departamentu Gironde sfinansowała tłumaczenie na język polski książki *Adrenaline*, której autorem był Joseph Incardona – pisarz z Bordeaux. Z kolei pisarz szczeciński Piotr Zieliński prezentował francuskiej młodzieży gimnazjalnej i licealnej swoją książkę *Blisko i daleko*, w której opisywał życie codzienne mieszkańców nad Odrą. W 2006 r. ukazała

³¹ B. Kędzia-Klebeko, *Strategia rozwoju Katedry Filologii Romańskiej na Uniwersytecie Szczecińskim do 2018 r.*, Szczecin 2016, rękopis.

się książka *Archiwum Państwowe w Szczecinie i Archiwum Departamentu Gironde: śladami wspólnej przeszłości. Wybór dokumentów*. Publikacja prezentowała dokumentację dotyczącą kontaktów polsko-francuskich od XVI do XX w. W tym samym roku w listopadzie zorganizowano w Szczecinie „Dni Departamentu Gironde”, podczas których zaprezentowali się francuscy artyści teatralni, fotograficy, muzycy. W tym czasie odbyła się też promocja wina z Bordeaux dla dystrybutorów z całej Polski.

Od lat dziewięćdziesiątych XX w. zacieśniały się również związki z departamentem Loary Atlantyckiej. Organizowano wizyty studyjne dla pracowników administracji w Nantes, prowadzono wymianę młodzieży licealnej, Stocznia Saint Nazaire przyjmowała do pracy szczecińskich stoczniovców, rybacy z Pomorza Zachodniego znajdowali zatrudnienie we francuskich przedsiębiorstwach rybackich. Dnia 25 listopada 1999 r. podpisano w Nantes „Deklarację Woli Współpracy między Województwem Zachodniopomorskim a Departamentem Loary Atlantyckiej”. Bliższa prezentacja obu regionów nastąpiła w latach 2001–2002. W dniach 14–18 listopada 2001 r. odbyły się w Szczecinie „Dni Loary Atlantyckiej” w województwie zachodniopomorskim, podczas których prezentowały się polskie i francuskie firmy branży budowlanej, konstrukcji stalowych, budowy statków, meblarskiej, stolarskiej i wyposażenia szpitali. W Książnicy Pomorskiej otwarto czytelníę francuską, Centrum Francuskie i biuro przedstawiciela Departamentu Loary Atlantyckiej. W czerwcu 2012 r. podpisano w Nantes kolejne porozumienie o współpracy między województwem zachodniopomorskim a departamentem Loary Atlantyckiej. Objęło ono m.in. podjęcie wspólnych projektów przez Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie i Uniwersytet w Nantes, odnoszących się do mechatroniki, mechaniki i budowy maszyn, techniki rolniczej i leśnej³².

Gmina Miasta Szczecin nie ma zawartej umowy partnerskiej z żadnym z miast francuskich, wspiera działania kulturalne stowarzyszeń i instytucji, w tym także związanych z Francją. Na szczególne wsparcie liczyć może Stowarzyszenie Alliance Française, które od 2010 r. organizuje Dni Kultury Francuskiej. Przedsięwzięcie to, które na stałe weszło do tradycji szczecińskich środowisk frankofońskich i frankofilskich, służy promocji współpracy polsko-francuskiej, popularyzacji języka i kultury francuskiej, upowszechnianiu idei integracji europejskiej. Każdorazowo prezentuje bogatą ofertę wydarzeń dla odbiorców wszystkich pokoleń i gustów (prelekcje, prezentacje, wystawy, koncerty, projekcje, konferencje, dyskusje, spotkania z twórcami, świętowania Beaujolais nouveau). W 2013 r. Dni

³² Informacje uzyskane dzięki uprzejmości pani Magdaleny Stanek (Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego w Szczecinie).

Kultury Francuskiej odbywały się pod hasłem „Francja między przeszłością a przyszłością”, a w 2015 r. pod myślą przewodnią „Kultura jako czynnik rozwoju”. W 2016 r. podczas obchodów powodzeniem cieszyła się konferencja „Kulturowe fundamenty demokracji”, a w 2017 r. seminarium „Makronizm – nadzieja czy iluzja”. W 2018 r. Miasto Szczecin i Konsulat Honorowy Francji zorganizowali wspólnie wystawę zdjęć z archiwów francuskich, prezentującą Błękitną Armię gen. J. Hallera. Uroczyste otwarcie wystawy nastąpiło 14 lipca w alei Kwiatowej w Szczecinie. We wrześniu 2021 r. władze miejskie wsparły natomiast Stowarzyszenie Alliance Française w organizacji wystawy „France eMotion”, na której ukazano prace młodych fotografików z różnych krajów, popularyzujące francuskie obiekty kultury (m.in. Łuk Triumfalny w Paryżu, akwedukt Pont du Gard w Oksytanii, pałac papieski w Awinionie, opactwo Mont Saint Michel w Normandii, zamek w Chenonceau w Dolinie Loary)³³.

Działania w zakresie promocji współpracy polsko-francuskiej podejmowało od początku swego istnienia wspomniane już Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Francuskiej. Rozkwit działalności przeżywało TPPF w okresie, gdy kierował nim Włodzimierz Puzyna (2013–2018). Jako prezes Towarzystwa, a zarazem konsul honorowy Francji i członek Alliance Française, skutecznie promował Szczecin w kręgach francuskiej dyplomacji. Dzięki jego staraniom ambasador Francji Pierre Buhler przyjął zaproszenie do Szczecina i otworzył Dni Kultury Francuskiej w 2013 r. Podczas tych obchodów odznaczył Krystynę Łyczywek Krzyżem Oficerskim Orderu Legii Honorowej. Z inspiracji ambasadora Pierre’a Buhlera zorganizowano w Szczecinie „Dziedzictwo Miast Francuskich” (2015) i wystawę kolekcji malarskiej arcydzieł francuskich impresjonistów „Malarze Normandii” (2016). Wspomniana kolekcja powstała w 1992 r. z inicjatywy Rady Regionu Dolnej Normandii przy wsparciu podmiotów prywatnych. Obejmuje ponad 100 dzieł malarskich, przedstawiających Normandię w okresie przełomu XIX i XX w. Od lutego do maja 2016 r. były prezentowane w Szczecinie dzieła mistrzów francuskiego impresjonizmu, takich jak: Eugène Delacroix, Claude Monet, Auguste Renoir, Gustave Courbet. Doceniając wkład W. Puzyny w rozwój współpracy polsko-francuskiej, ambasador Pierre Lévy (następca Pierre’a Buhlera) odznaczył go Krzyżem Oficerskim Orderu Legii Honorowej. Pierre Lévy gościł w Szczecinie w 2017 i 2018 r. Podczas drugiej wizyty nastąpiła inauguracja pracy nowego konsula honorowego Francji w Szczecinie – Pierre’a Frédéric Webera. Wygaśnięcie funkcji W. Puzyny na stanowisku konsula honorowego zbiegło się z końcem funkcjonowania szczecińskiego Towarzystwa Przyjaźni Polsko-Francuskiej. Zanik działalności

³³ Informacje uzyskane dzięki uprzejmości pani Miriam Lam (Urząd Miasta Szczecin).

TPPF na szczeblu centralnym doprowadził do rozwiązania struktur Towarzystwa w skali ogólnopolskiej. Walne Zgromadzenie TPPF Oddział w Szczecinie z dnia 26 czerwca 2018 r. podjęło uchwałę o rozwiązaniu Oddziału z dniem 31 lipca 2018 r. Oficjalna likwidacja tej działalności nastąpiła 12 kwietnia 2019 r.³⁴

ZABYTKI KULTURY FRANCUSKIEJ W SZCZECINIE

Czy z przedstawionej powyżej przeszłości zachowały się do czasów nam współczesnych ślady obecności francuskiej w Szczecinie? Należałoby też określić, jakie zachowały się pozostałości – teksty pisane, język, budowle, przedmioty, obrzędy, tradycje. Pierwszej odpowiedzi na postawione pytania udziela Archiwum Państwowe w Szczecinie, które w posiadanych magazynach z ogromną pieczołowitością przechowuje akta odnoszące się do historii miasta i regionu. Najwcześniejsze źródła archiwalne dotyczące Francji oraz Pomorza Zachodniego pochodzą z XVI–XVII w. i wchodzą w skład zespołów archiwalnych: Archiwum Książąt Szczecińskich i Archiwum Książąt Wołoskoskich. Wiążą się one z wojnami prowadzonymi przez Francję i cesarza niemieckiego, wyborem Henryka Walezego na króla Polski (1573), udziałem Pomorza w wojnie trzydziestoletniej (1618–1648), handlem kupców pomorskich z portami francuskimi w XVIII w.³⁵ Wśród przechowywanych archiwaliów na uwagę zasługują akta Francuskiej Gminy Zreformowanego Kościoła w Szczecinie z lat 1709–1943 (51 j.a.)³⁶. Zespół ten obejmuje zarządzenia konsystorzów ewangelickich z lat 1709–1937, materiały dotyczące własności gminy z lat 1850–1943, obrazujące organizację gminy w latach 1716–1943, charakteryzujące finanse gminy w okresie 1723–1935, przedstawiające posiedzenia rady gminy w latach 1721–1943. Najciekawsze są jednak zachowane księgi metrykalne z lat 1721–1943, zawierające: księgi małżeństw, księgi chrztów i księgi zgonów. Księgi te są pisane w języku francuskim i niemieckim. Wspomniany zespół archiwalny stanowi doskonały materiał do prowadzenia badań demograficznych społeczności gminy francuskiej w omawianym okresie³⁷.

³⁴ Sprawozdanie Zarządu Szczecińskiego Oddziału TPPF z działalności kadencji 2013–2018, Sekretariat Ośrodka Alliance Française w Szczecinie.

³⁵ K. Kozłowski, *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Tradycja i współczesność*, w: A. Łazarrek et al., *Archiwum*, s. 20.

³⁶ *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku*, oprac. R. Gaziński, P. Gut, M. Szukała, Szczecin 2002, s. 406–407.

³⁷ Szerzej na ten temat: R. Gaziński, *Akta gminy francuskiej w Szczecinie jako źródło do badań demograficznych (1721–1943)*, „Przeszłość Demograficzna Polski” 2018, 40, s. 105–120.

Wspomniano już wcześniej, że po klęsce Prus w wojnie z Francją w 1806 r. na Szczecin została nałożona kontrybucja wojenna. W 1807 r. powołano Komisję do Spraw Świadczeń Wojennych, której zadaniem był nadzór nad spłatą długów. Na terenie Pomorza Zachodniego sprawy dotyczące regulacji długów wojennych prowadziły później: Komitet do Spraw Regulacji Długów Wojennych i Rachunków (1810), Generalna Komisja do Spraw Regulacji Prowincjonalnych Komunalnych Długów Wojennych (1812), Komisja do Spraw Długów Wojennych Pomorza (1812), Deputacja Policyjna Rejencji Pomorskiej (1815), Wydział Stanowy Starego Pomorza Przedniego (1831)³⁸. W Archiwum Państwowym zachowały się akta dotyczące organizacji i spłaty długów wojennych, które tworzą odrębny zespół archiwalny „Francuskie Władze Okupacyjne w Szczecinie z lat 1798–1842” (225 j.a.)³⁹. W zespole zgromadzono dokumenty dotyczące roszczeń finansowych, zaopatrzenia garnizonu szczecińskiego w żywność, rekwizycji, przemarszu wojsk francuskich przez Pomorze i ich zaopatrzenia, świadczeń na rzecz generalicji i oficerów francuskich, cen artykułów żywnościowych, poniesionych ciężarów na rzecz wojska, zaciągniętych pożyczek, rozliczenia długów komunalnych, utrzymania jeńców pruskich, dostaw w naturze dla armii francuskiej, uiszczonych podatków itp.

Archiwum Państwowe przechowuje także dokumenty dotyczące wojny francusko-pruskiej z lat 1870–1871 i pobytu jeńców francuskich na Pomorzu. Dokumenty te są nieco rozproszone, zachowały się w zespołach archiwalnych: Naczelnego Prezydium Prowincji Pomorskiej i Rejencji Szczecińskiej. Na uwagę zasługują też karty ewidencyjne obywateli francuskich, którzy zostali przywiezieni na roboty przymusowe na teren prowincji pomorskiej w latach 1940–1945. Do naszych czasów przetrwało ponad osiem tysięcy tych kart, które wchodzą obecnie w skład zespołu archiwalnego Prezydium Policji w Szczecinie.

Na osobną uwagę zasługują grafiki francuskie, które znajdują się w Muzeum Narodowym w Szczecinie. Gromadzenie tych grafik rozpoczął Heinrich Stolting (1814–1884), szczeciński kupiec, kolekcjoner i rysownik. Od lat czterdziestych XIX w. poprzez zakupy, dary, wymianę zbierał dawne malarstwo i grafikę europejską z okresu XV–XIX w. (w tym ryciny niemieckie, niderlandzkie, francuskie, włoskie, angielskie). Stolting przekazał w testamencie swoją kolekcję miastu, która utworzyła Kupferstichkabinett der Stadt Stettin. W 1912 r. ten gabinet rycin stał się częścią Museum der Stadt Stettin i przez następne lata był sukcesywnie

³⁸ M. Stelmach, *Pruskie władze administracyjne miasta Szczecina w okresie okupacji francuskiej 1806–1813*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1980, 24, 1, s. 57–67.

³⁹ *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik*, s. 194–195.

rozbudowywany. W 1945 r. zbiory zostały ewakuowane przez Niemców i znaczna ich część uległa zniszczeniu. Po zakończeniu II wojny światowej zdziesiątkowany zbiór rycin, w tym ocalałe grafiki francuskie, przejęło założone przez władze polskie Muzeum Miejskie (obecnie Muzeum Narodowe w Szczecinie). Do czasów współczesnych zachowały się ryciny i grafiki francuskie takich artystów, jak: Claude Mellan, Jacques Firmin Beauvarlet, Bernard Picart, Henri Thiriet, André Derain, Etienne Fessard, François Forster, Jean Louis Rouillet, Jacques Bacheley, Louis Cossin, François Morel, Antoine Louis, Robert Bonnart, Jean Marot, Augustin Burdet, Alphonse Boilly, Jérôme Paris, Pierre Charles Canot i in.⁴⁰ W 2017 r. mieszkańcy Pomorza Zachodniego mieli możliwość oglądania tych grafik, a także wypożyczonych z Warszawy, na wystawie „Od wzlotów ducha po światła rozumu. Ryciny francuskie ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie i Muzeum Narodowego w Warszawie”. Prezentacja miała na celu popularyzację zabytków sztuki i przedstawienie za ich pomocą zmieniającego się obrazu Francji w czasach nowożytnych i XIX w., sportretowanie jej mieszkańców, miast i pejzaży. Na wystawie znalazły się również zabytki świadczące o związkach Polski z Francją (portrety króla Jana III Sobieskiego i Stanisława Leszczyńskiego oraz królowej Ludwiki Marii Gonzagi de Nevers)⁴¹.

Jedyną „namacalną” pamiątką po obecności wojsk francuskich w Szczecinie jest natomiast „Wzgórze Napoleona”, przy obecnej ulicy Unii Lubelskiej. Zostało usypane przez żołnierzy francuskich w 1808 r., z okazji 39. rocznicy urodzin Napoleona Bonaparte. W dniu 15 sierpnia 1808 r. zorganizowano paradę, tańce i pokaz fajerwerków, a na szczycie kopca stanęła kolumna z popiersiem cesarza. Po klęsce Francji i ponownym przejęciu Szczecina przez Prusaków w 1813 r. zmieniono nazwę „Wzgórze Napoleona” na „Niemiecką Górę”, a na jej szczycie zamiast pokonanego wodza Francuzów stanęła kolumna z żeliwnym krzyżem na szczycie. Miała upamiętniać poległych żołnierzy pruskich w walkach 1813–1815. Gdy w 1870 r. Prusy pokonały Francję, m.in. do Szczecina kierowano jeńców francuskich. Obóz jeniecki ulokowano w okolicy „Niemieckiej Góry”, co nie było chyba przypadkowe. Z powodu złych warunków sanitarnych i ciężkiej pracy fizycznej jeńcy francuscy umierali. U zbocza góry założono cmentarz, na którym pochowano 244 jeńców.

⁴⁰ E. Gwiazdowska, *Szczeciński kupiec Heinrich Stolting jako mecenas, kolekcjoner i grafik*, w: *Kultura i sztuka Szczecina w latach 1800–1945. Materiały Seminarium Oddziału Szczecińskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, 16–17 październik 1998*, red. M. Glińska et al., Szczecin 1999, s. 187–195.

⁴¹ E. Gwiazdowska, *Od wzlotów ducha po światła rozumu. Grafika francuska ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie i Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Materiały Zachodniopomorskie Nowa Seria” 2017, 14, s. 383–393.

Cmentarz ten w latach dwudziestych XX w. uległ znacznemu zmniejszeniu, gdyż po jego wschodniej stronie powstały ogródki działkowe, a po zachodniej wytyczono ulicę miejską (obecna Litewska). Po 1945 r. powrócono do pierwotnej nazwy „Wzgórze Napoleona”, pomnik pruski został zniszczony. Do dziś zachowała się żeliwna kolumna. W latach dziewięćdziesiątych XX w. na terenie dawnego cmentarza ustawiono cokół z czarnego granitu, na którym osadzono krzyż wykonany z białego marmuru. Na czole cokołu umocowano mosiężną tabliczkę z inskrypcją: „*Ci gisent 244 prisonniers français de la guerre franco-prussienne de 1870. Tu spoczywa 244 jeńców francuskich z wojny francusko-pruskiej 1870*”⁴².

Natomiast 104 zmarłych jeńców francuskich z wojny 1870 r. zostało pochowanych na cmentarzu wojskowym Alter Militärfriedhof (dzisiejszy park gen. Władysława Andersa między ulicami Więckowskiego i Świętego Wojciecha). Cmentarz ten został założony w 1750 r., a jego kształt zmieniał się wraz z rozbudową miasta. W 1906 r. wydzielono z niego teren pod budowę kościoła garnizonowego (obecnie kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa), a groby przeniesiono w głąb cmentarza. W czasie II wojny światowej na cmentarzu zbudowano schron, a część grobów zlikwidowano. Po wojnie schron zasypano, a cmentarz przekształcono w park. Jediną pozostałością po zamkniętym cmentarzu jest, ustawiony obok prezbiterium kościoła, kamień upamiętniający jeńców francuskich. Na przymocowanej do kamienia tablicy widnieje napis: „Pamięci synów bohaterskiej Francji, uczestników kampanii 1870–1871, ofiarom niemieckiej niewoli, Szczecin, październik 1987 r.”⁴³.

Warto wspomnieć o jeszcze jednym cmentarzu francuskim, który znajdował się w Szczecinie. Chodzi o cmentarz gminy francuskiej, który założono w 1721 r. na terenie obecnego parku Żeromskiego, między ulicami Storrady, Kapitańską, Parkową i Wawelską. Tu chowano w latach 1727–1937 mieszkańców Szczecina pochodzenia francuskiego (m.in. rodziny: Senechal, Lefèvre, Devantier, Crépin, Lejeune, Milleville, Dupont, Saunier, Malbranc, Baradon). Przy wejściu na cmentarz usytuowano natomiast nagrobki pastorów francuskich (Riquet i Palmié). W czasie nalotów alianckich na Szczecin w latach 1943–1944 cmentarz uległ znacznemu zniszczeniu, w 1965 r. został zlikwidowany i zamieniony w park. O miejscu dawnych pochówków przypomina dzisiaj metalowy krzyż z wymalowanymi barwami Francji: niebieską, białą i czerwoną⁴⁴.

⁴² T. Białecki, *Wzgórze Napoleona*, w: *Encyklopedia Szczecina*, t. 2, red. T. Białecki, Szczecin 2000, s. 142, 662.

⁴³ B. Frankiewicz, *Szczecińskie cmentarze. Stettiner Friedhofe*, Szczecin 2003, s. 45–46.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 48–49.

Trwały śladem po gminie francuskiej są natomiast kamienice hugenockie (francuskie), zlokalizowane przy obecnym pl. Żołnierza Polskiego nr 3–5 w Szczecinie. Powstały one w XIX w., ale należały do francuskiej gminy wyznaniowej. Kamienicę oznaczoną numerem 5 zbudowano w 1855 r. dla konsystorza gminy Francuskiego Kościoła Reformowanego. Pozostałe kamienice obejmowały ekskluzywne apartamenty i były przeznaczone dla bogatych mieszczan mających jakieś związki z gminą⁴⁵. Pisząc o kamienicach Szczecina i ich związkach z Francją, należy wspomnieć jeszcze o budynkach poczty przy obecnej ulicy Dworcowej i Nowego Ratusza przy placu Batorego. Oba obiekty powstały z pieniędzy francuskich, które Niemcy otrzymały w ramach kontrybucji po przegranej przez Francję wojnie w 1870 r. Dzięki tym funduszom powstały w Szczecinie, wspomniane wyżej, bardzo reprezentacyjne budynki, wybudowane w formie neogotyckiej⁴⁶.

FRANCJA W PAMIĘCI SZCZECINIAN – PODSUMOWANIE

Jak podkreśla Paul Sabourin w swoim artykule poświęconym zagadnieniom pamięci w ujęciu M. Halbwachsa, „pamięć ta, mobilizowana w jej introspektywnym podejściu nie jest ani jednorodna, ani całkowicie heterogeniczna. Składa się ona z wielu form wiedzy i podlega empirycznym testom, ponieważ odzwierciedla społecznie zróżnicowane punkty widzenia. Uznanie tego złożonego charakteru jego pamięci jest dla niej kluczowe”⁴⁷. Założenie to staje się czytelne, jeśli zbadamy lokalne ślady pamięci o Francji, a także sposoby kultywowania tej pamięci przez mieszkańców Szczecina. Analizy praktyk grup osób, koncentrujących się wokół instytucji samorządowych, kulturalnych, naukowych czy szkolnych wskazują na żywe zainteresowanie kulturą Francji, dążenie do nawiązywania nowych więzi w różnych przestrzeniach życia społecznego i ekonomicznego.

Zachowane zabytki kultury francuskiej są prezentowane nie tylko podczas oficjalnych uroczystości, pobytu delegacji, gości i wycieczek turystycznych, ale także systematycznie popularyzują je i kultywują

⁴⁵ J. Ławrynowicz, *Kamienice Hugenockie, pl. Żołnierza Polskiego 3–5*, w: *Encyklopedia Szczecina*, suplement 3, red. T. Białecki, Szczecin 2010, s. 86–87.

⁴⁶ R. Skrycki, *Z okresu wojny i pokoju – „francuskie” miejsca w Szczecinie w XVIII i XIX wieku*, w: *Szczecin i jego miejsca. Trzecia Konferencja Edukacyjna, 10 XII 2010 r.*, red. K. Rembacka, Szczecin 2011, s. 102–103.

⁴⁷ P. Sabourin, *Perspective sur la mémoire sociale de Maurice Halbwachs*, „Sociologie et sociétés” 1997, 29, 2, s. 139–161.

pojedyncze osoby. W 2018 r. w ramach Zachodniopomorskich Dni Dziedzictwa spacer śladami Francuzów w Szczecinie („Śladami zapomnianych sąsiadów – Gmina Francuska w Szczecinie”) prowadził Maciej Słonimski – historyk sztuki, pracownik szczecińskiego oddziału Narodowego Instytutu Dziedzictwa. Wspomnieć też należy o Marianie Kalembie – wiceprezesie Alliance Française i pasjonacie historii Szczecina, który odnalazł w archiwach pamiętnik Francuza Pierre’a Louisa Villareta z 1813 r. Villaret był synem przybyłego z Berlina do Szczecina Louisa Villareta oraz Jeanne Boileau. Rodzice byli potomkami hugenotów francuskich, którzy uciekli do Niemiec w czasie prześladowań religijnych w końcu XVII w. Pan M. Kalemba opublikował odnaleziony pamiętnik, a informacje w nim zawarte stały się doskonałym źródłem wiedzy na temat okupacji Szczecina przez wojska napoleońskie. O tym okresie w dziejach miasta M. Kalemba chętnie opowiada podczas prowadzonych przez siebie „Wycieczek po napoleońskim Szczecinie” (np. w czasie „Dni Kultury Francuskiej 2019”, „Festiwalu Frankofonii 2020”), a także w licznych artykułach prasowych i audycjach radiowych⁴⁸.

Omawiając zarysowaną powyżej materię pamięci, której zasoby przechowywane są zarówno w zbiorach archiwalnych, jak i w murach muzeów, warto zaznaczyć pozytywne konotacje, noszące cechy swoistego prestiżu, które tworzą lokalną pamięć o związkach z Francją. Budowanie pamięci zbiorowej uzależnione jest od doświadczeń jednostek, ich wzajemnych relacji i dążenia do tworzenia wspólnoty frankofońskiej i frankofilskiej z racji pochodzenia, wychowania, rodzinnych wspomnień i wielopokoleniowych relacji z krajem przodków. W przypadku Szczecina społeczność ta ma szczególne znaczenie dla kultywowania wspomnień, ich treści i interpretacji. To półprywatne postrzeganie wydarzeń z przeszłości ma swój niebagatelny wpływ na tworzenie swoistej wspólnoty solidarności i autorytetów ujętych w ramy instytucjonalne, które oddziałują

⁴⁸ *Dżuma, tyfus i cholera w Szczecinie*, „Kurier Szczeciński” 2021, 68 (21058), dodatek „Magazyn Kuriera” 2021, 14 (151), s. 3; *Jak Don Kichot zniszczył szczecińskie wiatraki*, „Kurier Szczeciński” 2021, 73 (21063), dodatek „Magazyn Kuriera” 2021, 15 (152), s. 3; *Hyde Park w parku Żeromskiego?*, „Kurier Szczeciński” 2021, 87 (21077), dodatek „Magazyn Kuriera” 2021, 18 (155), s. 4; *Brawurowa ucieczka z oblężonego Szczecina*, „Kurier Szczeciński” 2021, 92 (21082), dodatek „Magazyn Kuriera” 2021, 19 (156), s. 3; *Poczta w napoleońskim Szczecinie*, „Kurier Szczeciński” 2021, 201 (21191), dodatek „Magazyn Kuriera” 2021, 41 (178), s. 2; *W Szczecinie zabrakło miejsc na cmentarzach*, „Kurier Szczeciński” 2021, 215 (21203), dodatek „Magazyn Kuriera” 2021, 44 (181), s. 4; *O czasach, gdy szczecińskie kościoły nie były świątyniami*, „Kurier Szczeciński” 2021, 234 (21224), dodatek „Magazyn Kuriera” 2021, 48 (185), s. 4; Audycja radiowa w cyklu *Machina czasu* pod redakcją Agaty Rokickiej, zaprezentowana na antenie Radia Szczecin 17 października 2021 r., <https://radioszczecin.pl/245,894,17102021-fortel-lasallea> [dostęp: 6 XI 2021].

na formowanie się zbiorowej tożsamości mieszkańców miasta, związanych w pamięci z narodem francuskim i Francją. Warto podkreślić rolę nieformalnych i formalnych autorytetów, których działalność przekłada się na podejmowanie konkretnych inicjatyw i projektów kulturalnych, gospodarczych czy edukacyjnych w ramach instytucji oświatowych bądź administracji rządowej i samorządowej, takich jak Uniwersytet Szczeciński, Ośrodek Alliance Française, Francuska Gmina Narodowa, Konsulat Honorowy, Urząd Wojewódzki, Urząd Miasta i Urząd Marszałkowski.

Szczególna komunikacja troski o pamięć o przeszłości, jaką przejawiają przedstawiciele środowisk frankofilskich, jest jednocześnie przejawem troski o teraźniejszość i przyszłość. Wielokulturowy charakter społeczności i tradycji miasta Szczecina konkretyzuje się poprzez działania jednostek, ale też aktualizuje się w formie działalności zinstytucjonalizowanej, poprzez pomniki oraz praktyki społeczne i kulturowe. Jak podkreślają O. Klein, L. Licata, „psychologia społeczna postrzega nosicieli pamięci zbiorowej jako istoty usytuowane społecznie i kulturowo, posługujące się zestawem wektorów kulturowych lub narzędzi związanych z ich społecznością. Pamięć zbiorowa jest zatem produktem interakcji między indywidualnymi wspomnieniami a praktykami społecznymi i instytucjami, które je obejmują”⁴⁹. Pomniki i zabytki materialne kształtują pamięć mieszkańców Szczecina, uczestnicząc w transmisji przekazu, a zatem komunikacji konkretnych treści o wydarzeniach z przeszłości, tworząc w ten sposób reprezentacje kultury francuskiej i poczucie wspólnoty z nią, wśród lokalnych mieszkańców. Kanały komunikacji są niezmiernie bogate, przyjmując formę zinstytucjonalizowaną, o której wspomniano już wyżej, medialną, ale także rytuałów, obchodów rocznicowych, wydarzeń kulturalnych (dni kultury, święta, ceremonie). Wszystkie te elementy, których wymiar przyjmuje często wysoki stopień emocjonalności, jako nośniki pamięci przyczyniają się do tworzenia pamięci zbiorowej społeczności szczecinian.

Reasumując, należy stwierdzić, że pozostałości francuskiej obecności w Szczecinie nie jest mało. Nie funkcjonują one tylko w podręcznikach do nauki historii, ale mocno wkomponowują się w przestrzeń publiczną (budynki, tablice pamiątkowe, archiwalia, muzealia). Są upamiętnione i stały się trwałym elementem każdej wizyty oficjalnej, wycieczki turystycznej, uroczystości. Trwałe związki z Francją przyczyniają się nie tylko do kultywowania pamięci o wspólnej przeszłości, ale, co najważniejsze, do postępującego procesu umacniania konsolidacji społeczności oraz budowania pamięci zbiorowej i tożsamościowej, w której Francja zajmuje istotne miejsce.

⁴⁹ O. Klein, L. Licata, *op. cit.*

REFERENCES (BIBLIOGRAFIA)

Press (Prasa)

„Kurier Szczeciński” 2021, dodatek „Magazyn Kuriera” 2021.

Studies (Opracowania)

Ansart P., *La Gestion des passions politiques*, Lausanne 1983.

Archiwum Państwowe w Szczecinie. Przewodnik po zasobie archiwalnym. Akta do 1945 roku, oprac. R. Gaziński, P. Gut, M. Szukała, Szczecin 2002.

Barcellini S., *À la recherche d'une mémoire disparue*, „Revue française d'histoire d'outre-mer” 1997, 84, 316.

Bergès L., Laux F., *Introductions. La Guyenne et la Poméranie, la Gironde et l'Oder. Une relation commerciale privilégiée aux XVIIIe et XIXe siècles*, w: A. Łazarek et al., *Archiwum Państwowe w Szczecinie i Archiwum Departamentu Gironde. Śladami wspólnej przeszłości Gironde-Szczecin. Wybór dokumentów*, Bordeaux-Szczecin 2006.

Białecki T., *Wzgórze Napoleona*, w: *Encyklopedia Szczecina*, t. 2, red. T. Białecki, Szczecin 2000.

Channouf A., *Les émotions, une mémoire individuelle et collective*, Paris 2006.

Chaumont J.-M., *La Concurrence des victimes. Génocide, identité, reconnaissance*, Paris 1997.

Czajkowski P., *Pamięć zbiorowa a przestrzeń miasta*, Wrocław 2015.

Czajkowski P., Pabjan B., *Pamięć zbiorowa mieszkańców Wrocławia a stosunek do niemieckiego dziedzictwa miasta*, Toruń 2013.

Frankiewicz B., *Garnizon wojsk francusko-polskich na Pomorzu Szczecińskim w latach 1807–1813*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1969, 13, 2.

Frankiewicz B., *Obozy pracy przymusowej*, w: *Encyklopedia Szczecina*, t. 1, red. T. Białecki, Szczecin 1999.

Frankiewicz B., *Szczecińskie cmentarze. Stettiner Friedhofe*, Szczecin 2003.

Gaziński R., *Akta gminy francuskiej w Szczecinie jako źródło do badań demograficznych (1721–1943)*, „Przeszość Demograficzna Polski” 2018, 40.

Gwiazdowska E., *Od wlotów ducha po światła rozumu. Grafika francuska ze zbiorów Muzeum Narodowego w Szczecinie i Muzeum Narodowego w Warszawie*, „Materiały Zachodniopomorskie Nowa Seria” 2017, 14.

Gwiazdowska E., *Szczeciński kupiec Heinrich Stolting jako mecenas, kolekcjoner i grafik*, w: *Kultura i sztuka Szczecina w latach 1800–1945. Materiały Seminarium Oddziału Szczecińskiego Stowarzyszenia Historyków Sztuki, 16–17 październik 1998*, red. M. Glińska et al., Szczecin 1999.

Jarek M., *Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Francuskiej. Oddział w Szczecinie (1988–2018)*, masyzynopis.

Kędzia-Klebeko B., *Strategia rozwoju Katedry Filologii Romańskiej na Uniwersytecie Szczecińskim do 2018 r.*, Szczecin 2016, rękopis.

Klebeko B., Łazarek A., *Francuzi w Szczecinie*, w: A. Łazarek et al., *Archiwum Państwowe w Szczecinie i Archiwum Departamentu Gironde. Śladami wspólnej przeszłości Gironde-Szczecin. Wybór dokumentów*, Bordeaux-Szczecin 2006.

Klein O., Licata L., *Mémoire collective (psychologie sociale)*, w: *Encyclopædia Universalis 2020 r.*, wyd. elektroniczne.

Kozłowski K., *Archiwum Państwowe w Szczecinie. Tradycja i współczesność*, w: A. Łazarek et al., *Archiwum Państwowe w Szczecinie i Archiwum Departamentu Gironde. Śladami wspólnej przeszłości Gironde-Szczecin. Wybór dokumentów*, Bordeaux-Szczecin 2006.

Król M., *Wstęp do wydania polskiego*, w: M. Halbwachs, *Společne ramy pamięci*, Warszawa 1969.

- Kwiatkowski P., *Odzyskanie niepodległości w polskiej pamięci zbiorowej*, Warszawa 2018.
- Les Cliniciens des passions politiques*, Paris 1997.
- Łaptos J., *Pamięć zbiorowa w procesie integracji Europy*, Kraków 1996.
- Ławrynów J., *Kamienice Hugenoekie, pl. Żołnierza Polskiego 3–5*, w: *Encyklopedia Szczecina*, suplement 3, red. T. Białecki, Szczecin 2010.
- Middletown D., Edwards D., *Collective remembering*, London 1990.
- Modi Memorandi. Leksykon kultury pamięci*, red. R. Traba, M. Saryusz-Wolska, Warszawa 2014.
- Myślenie historyczne*, t. 1–2, red. R. Traba, H. Thunemann, Poznań 2015.
- Namer G., *Mémoire et société*, Paris 1987.
- Pamięć zbiorowa, pojednanie i stosunki międzynarodowe*, red. N. Masłowski, A. Szeptycki, Warszawa 2020.
- Pinon J.-M., Maret P., *Ingénierie des savoir-faire, compétences individuelles et mémoire collective*, Paris 1997.
- Piskorski C., *Przewodnik – Szczecin i okolice. Sport i turystyka*, Warszawa 1974.
- Poczykowski R., *Lokalny wymiar pamięci: pamięć zbiorowa i jej przemiany w północno-wschodniej Polsce*, Białystok 2010.
- Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, t. 3–4, red. R. Traba, H.H. Hahn, Warszawa 2015.
- Ricœur P., *La Mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris 2000.
- Robin R., *Structures mémorielles, littérature et biographie*, „Enquête” 1989, 5.
- Sabourin P., *Perspective sur la mémoire sociale de Maurice Halbwachs*, „Sociologie et sociétés” 1997, 29, 2.
- Skrycki R., *Z okresu wojny i pokoju – „francuskie” miejsca w Szczecinie w XVIII i XIX wieku*, w: *Szczecin i jego miejsca. Trzecia Konferencja Edukacyjna, 10 XII 2010 r.*, red. K. Rembacka, Szczecin 2011.
- Sloterdijk P., *Colère et temps*, Paris 2007.
- Sprawozdanie Zarządu Szczecińskiego Oddziału TPPF z działalności kadencji 2013–2018, Sekretariat Ośrodka Alliance Française w Szczecinie.
- Stańczyk K., *Francuska Gmina Narodowa na Pomorzu*, w: *Encyklopedia Szczecina*, t. 1, red. T. Białecki, Szczecin 1999.
- Stelmach M., *Pruskie władze administracyjne miasta Szczecina w okresie okupacji francuskiej 1806–1813*, „Przegląd Zachodniopomorski” 1980, 24, 1.
- Stępiński W., *Spółczesność Szczecina wobec zjednoczenia Niemiec*, w: *Dzieje Szczecina 1806–1945*, t. 3, red. B. Wachowiak, Szczecin 1994.
- Szacka B., *Pamięć zbiorowa i perspektywa pojednania*, w: *Pamięć zbiorowa, pojednanie i stosunki międzynarodowe*, red. N. Masłowski, A. Szeptycki, Warszawa 2020.
- Szacka B., Sawisz A., *Czas przeszły i Pamięć przeszłości*, Warszawa 1990.
- Szacki J., *Historia myśli socjologicznej*, t. 1, Warszawa 1983.
- Techman R., *Z dziejów stosunków kulturalnych polsko-francuskich w Szczecinie w latach 1947–1950*, „Kronika Szczecina 2000” 2001, 19.
- Wachowiak B., *Rozwój miasta w zjednoczonym Księstwie Pomorskim (1478–1560)*, w: *Dzieje Szczecina: wiek X–1805*, red. G. Labuda, t. 2, Warszawa–Poznań 1985.
- Wiśniewski J., *Zalążki kapitalizmu i przewyciężenie kryzysu gospodarczego (1713–1750)*, w: *Dzieje Szczecina: wiek X–1805*, red. G. Labuda, t. 2, Warszawa–Poznań 1985.
- Włodarczyk E., *Gospodarka Szczecina w latach 1919–1932*, w: *Dzieje Szczecina 1806–1945*, t. 3, red. B. Wachowiak, Szczecin 1994.
- Włodarczyk E., *Spółczesność wobec głównych wydarzeń politycznych*, w: *Dzieje Szczecina 1806–1945*, t. 3, red. B. Wachowiak, Szczecin 1994.

Żywczak J., *Katedra Filologii Romańskiej. Piętnaście lat rozwoju romanistyki na Wydziale Humanistycznym*, w: *Uniwersytet Szczeciński. Na przełomie wieków i czasów*, red. W. Stępiński, W. Tarczyński, Szczecin 2010.

Websites (Strony internetowe)

Audycja radiowa w cyklu *Machina czasu* pod redakcją Agaty Rokickiej, zaprezentowana na antenie Radia Szczecin 17 października 2021 r., <https://radioszczecin.pl/245,894,17102021-fortel-lasallea> [dostęp: 6 XI 2021].

NOTA O AUTORZE

Beata Kędzia-Klebeko – od 2008 r. profesor Uniwersytetu Szczecińskiego, zatrudniona od 1991 r. w Katedrze Filologii Romańskiej, a od 2019 r. w Instytucie Literaturoznawstwa i Nowych Mediów. Autorka prac z zakresu socjologii i dydaktyki literatury. Główny obszar zainteresowań badawczych autorki obejmuje zagadnienia dotyczące dziedzictwa kulturowego i literackiego w perspektywie teorii odbioru, a także tematyka tzw. literatury zaangażowanej. Autorka ok. 100 publikacji, w tym, również we współautorstwie sześciu monografii (ostatnia: B. Kędzia-Klebeko, *L'écrivain engagé dans le monde: Dimension sociale dans le roman français contemporain*, Kraków: Wydawnictwo Universitas, 2018) oraz współredaktorka dziewięciu monografii wieloautorskich. Kierownik po stronie polskiej polsko-francuskiego projektu POLONIUM (2011–2012). Stały członek wielonarodowego komitetu programu badawczego HELICE (od 2010 r.). Kopromotor w polsko-francuskim przewodzie doktorskim (2017 r.). Od 1993 r. tłumacz przysięgły, od 2016 r. sekretarz Oddziału Szczecińskiego TEPIS. Od 2021 r. przewodnicząca sekcji francuskiej doskonalenia zawodowego tłumaczy Polskiego Towarzystwa Tłumaczy Przysięgłych i Specjalistycznych. Organizator lub współorganizator wielu inicjatyw lokalnych na rzecz propagowania j. francuskiego w regionie.

ABOUT THE AUTHOR

Beata Kędzia-Klebeko – Professor at the University of Szczecin since 2008, employed at the Department of Romance Philology since 1991 and at the Institute of Literary and New Media Studies since 2019. Author of books on sociology and didactics of literature. Her main field of research includes issues of cultural and literary heritage from the perspective of reception theory, as well as the subject of so-called engaged literature. Author of about 100 publications, also as co-author of 6 monographs (the last one: B. Kędzia-Klebeko, *L'écrivain engagé dans le monde: Dimension sociale dans le roman français contemporain*. Kraków: Ed. Universitas, 2018) and co-editor of 9 monographs. Head of the Polish-French POLONIUM project (2011–2012) on Polish side. Permanent member of the international committee of the HELICE research programme (since 2010). Co-supervisor in a French-Polish doctoral thesis (2017). Sworn translator since 1993. Since 2016, Secretary of Szczecin Department of TEPIS. Since 2021, President of the French section of professional improvement of translators of the Polish Society of Sworn and Specialized Translators. Organiser and co-organiser of numerous local initiatives for the promotion of the French language in the region.

